

УДК 343.131

ЩОДО ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРИ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

С. О. Касапоглу, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Національного гірничого університету

Постановка проблеми. Реалізацію норм кримінального процесуального права пов'язують, як правило, винятково із застосуванням норм компетентними (від слова «компетенція») суб'єктами, наділеними владними повноваженнями, або, як традиційно зазначається в теорії з кримінального процесу, – тими, «які ведуть процес». Між тим значна кількість норм кримінального процесуального права адресована іншим суб'єктам кримінального провадження – обвинуваченим, їхнім захисникам, потерпілим, свідкам тощо. У науці кримінального процесу відсутні дослідження, які б були присвячені реалізації норм «інших» його учасників. Оскільки реалізація норм права завжди пов'язується з певними суб'єктами, то такий стан наукових досліджень із зазначеного вище питання є незадовільним і породжує проблему, що має теоретичний і практичний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці кримінального процесу питання щодо поняття і структури реалізації норм кримінального процесуального права досліджувалися такими вченими, як В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, В. Т. Маляренко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. М. Тертишник, О. Г. Шило, М. Є. Шумило та ін. Однак ці дослідження присвячувалися іншим проблемним питанням, а реалізація норм права досліджувалася лише фрагментарно, предметом окремого (спеціального) дослідження вона не була.

Постановка завдання. Для висвітлення питання щодо поняття і структури реалізації норм кримінального процесуального права

необхідно виконати такі завдання: визначити, чи є реалізація норм кримінального процесуального права діяльністю всіх суб'єктів кримінального процесу чи лише компетентних, тобто наділених владними повноваженнями; з'ясувати, чи є реалізація таких норм для «інших» (крім «компетентних») суб'єктів епізодичною чи триває протягом усього часу, відведеного законом на здійснення кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочинаючи дослідження предмета цієї статті, відразу варто зазначити, що в ній не буде приділена увага (а якщо й буде, то незначна) з'ясуванню сутності реалізації кримінального процесуального права як такого. Перед цим дослідженням стоїть завдання – з'ясувати реалізацію саме норм кримінального процесуального права з урахуванням специфіки реалізації залежно від різновидів норм.

Як слушно зауважують учені в галузі загальної теорії права, «реалізацію правових норм не слід ототожнювати з іншим за змістом процесом – реалізацією права як такого, під якою розуміють усі шляхи набуття ним властивостей позитивного утворення, переведення його з модусу лише потенційно можливих у даному соціумі юридичних форм, з рівня природного права на рівень реального чинника суспільного життя. Зокрема, для країн, що входять до романо-германської правової сім'ї, до яких належить і Україна, згаданий процес пов'язаний передусім з фіксацією правових норм у нормативно-правових актах та договорах з визнанням державою правової природи деяких звичаїв» [1, с. 406].

У навчальній літературі з теорії права є різні визначення поняття реалізації норм права.

У загальному плані реалізацію правових норм визначають як зумовлену правовими приписами правомірну *поведінку* учасників суспільних відносин [1, с. 405], здійснення юридично закріплених і гарантованих державою можливостей, проведення їх у життя в діяльності людей та їх організацій [2, с. 463], втілення положень правових норм у фактичній діяльності (поведінці) суб'єктів права [3, с. 321].

Як бачимо, у наведених вище визначеннях ключовими є слова «діяльність» і «поведінка». Отже, норма права реалізується тоді, коли вона втілюється у фактичній діяльності (поведінці) суб'єктів.

У юридичній літературі кримінальна процесуальна діяльність визначається як урегульована кримінальним процесуальним законом діяльність органів досудового розслідування, прокурора і суду [4, с. 11]. Таке визначення було традиційним для юридичної науки, навчальної діяльності, а також у слідчій та судовій практиці за умов дії Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. У кримінальній процесуальній діяльності не знаходилося місця діяльності сторони захисту та інших учасників кримінального провадження.

У навчальній літературі, виданій після набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р., у визначеннях кримінального процесу його суб'єктами названі вже не лише «уповноважені (компетентні) суб'єкти кримінального процесу», а й сторони захисту, потерпілий та інші особи [5, с. 12].

Л. В. Карабут слушно зазначає, що «аксіоматичність визначення поняття кримінальної процесуальної діяльності може бути поставлена під сумнів через те, що в ній, крім уповноважених (компетентних) державних органів, беруть участь інші суб'єкти, які не наділені владними повноваженнями щодо здійснення цієї діяльності, але мають права й обов'язки. Останні суб'єкти вступають у кримінальні процесуальні відносини, які також входять до змісту кримінального процесу» [6, с. 16].

Оригінальну позицію щодо ознак діяльності учасників кримінального процесу, не наділених владними повноваженнями, займають фахівці НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України. У їхньому дослідженні наведено такі аргументи. Н. В. Глинська та В. С. Зеленецький указали на те, що більшість дослідників (П. А. Лупинська, В. В. Вандишев, Л. Д. Кокорев, В. Г. Дрьомов) виходять із того, що поняття «діяльність» у площині кримінального судочинства означає певну сукупність (комплекс, систему) правозастосовних дій, які вчинюються суб'єктами у формі правовідносин, в установленому законом порядку та спрямовані на досягнення цілей кримінального судочинства. Оскільки прийняття правозастосовних актів (кримінальних процесуальних рішень) як кульмінаційного етапу будь-якого правозастосовного процесу (а саме із правозастосуванням пов'язуються сутність та призначення кримінальної процесуальної діяльності) є ви-

ключною компетенцією уповноважених державою органів, суб'єктами виду діяльності, що розглядається, є виключно державні органи та особи, які здійснюють провадження у кримінальній справі, – органи досудового розслідування, прокурор, суд (суддя). Процесуальна ж діяльність решти учасників процесу (підозрюваного, обвинуваченого, їх захисників і законних представників та ін.) здійснюється на підставі та в порядку, визначеному законом, і за своїм правореалізуючим характером відображається у *формах дотримання, виконання та використання норм права*, а звідси й не підпадає під ознаки (курсив мій. – С. К.) кримінальної процесуальної діяльності внаслідок її правозастосовного характеру [7, с. 150].

З такою позицією не можна цілком погодитися. Тут доцільно звернути увагу на декілька аспектів. По-перше, автори пишуть про те, що діяльність цих (решти) учасників процесу здійснюється на підставі і в порядку, передбаченому законом. Варто уточнити – не просто законом, а кримінальним процесуальним законом. По-друге, дотримання, виконання та використання норм права є формами реалізації останніх, а реалізація – це і є діяльність або поведінка з приведення в дію норм кримінального процесуального права. По-третє, автори цитованого тексту пишуть про те, що «процесуальна діяльність... не підпадає під ознаки кримінальної процесуальної діяльності». І, нарешті, по-четверте, ключовим у висновку авторів є те, що діяльність зазначених учасників процесу не підпадає під такі ознаки внаслідок правозастосовного характеру кримінальної процесуальної діяльності.

Зазначений підхід до визначення ознак діяльності з реалізації норм кримінального процесуального права є однобоким. Виходить, що під ознаки кримінальної процесуальної діяльності підпадає лише правозастосовна діяльність органів досудового розслідування, прокурора і суду. Але застосування норм права цими суб'єктами без реалізації в інших формах – використання, дотримання, виконання – було би безглуздом, безпредметним, таким, що обмежує можливість інших, крім «компетентних», суб'єктів кримінального процесу. Тоді останні як суб'єкти процесу, побудованого за основі норм кримінального процесуального права, не мали би можливості їх реалізувати і залишалися б поза кримінальним процесом.

Не існує критерію, за яким можна би було відмежувати кримінальну процесуальну діяльність державних (компетентних) органів із застосування норм права від процесуальної діяльності решти учасників, здійснюваної в інших формах реалізації цих норм. Проте такий критерій і неможливо визначити через те, що як норми кримінального процесуального права, так і діяльності різних учасників з їх реалізації є тісно пов'язаними між собою. А діяльність окремих учасників утворює певну єдність – кримінальну процесуальну діяльність, яка і є діяльністю з реалізації норм кримінального процесуального права в різноманітних формах.

Очевидно, що коли мова йде про правозастосовний характер кримінальної процесуальної діяльності, то насамперед мають на увазі застосування норм кримінального права. Діяльність із застосування цих норм дійсно проводять лише державні органи – органи досудового розслідування, прокурор і суд. Одні з них формулюють обвинувачення особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення, передбаченого певною нормою кримінального права (органи розслідування і прокурор), підтримують його перед судом (прокурор), інші (суд) – остаточно застосовують цю норму, складаючи відповідний (правозастосовний) акт. Інші учасники кримінального процесу (підозрювані, потерпілі, свідки тощо) не наділені правом застосування норм кримінального права. Вони вправі впливати на перебіг застосування таких (кримінальних) норм, реалізуючи норми процесуального права і будучи учасниками кримінального провадження, але не мають права самостійно застосовувати матеріальні норми.

Процесуальний же закон містить приписи – права, обов'язки, заборони, адресовані як «компетентним», так і всім іншим учасникам кримінального провадження. Було би нелогічним не включати їх діяльність з реалізації норм, в яких викладені зазначені приписи, до кримінальної процесуальної діяльності. Якщо, реалізуючи норми кримінального процесуального права, вони не є учасниками кримінальної процесуальної діяльності, то учасниками юридичної діяльності якого різновиду вони тоді є?

Н. В. Глинська та В. С. Зеленецький розглядають кримінальну процесуальну діяльність у широкому та вузькому її розумінні.

У широкому розумінні – це загальна сукупність дій суб'єктів кримінального судочинства, які вчиняються *в установленому законом порядку* (курсив мій. – С. К.). У вузькому розумінні – це діяльність кожного суб'єкта кримінального процесу, що складається із сукупності послідовно вчинюваних ним *конкретних* (курсив мій. – С. К.) процесуальних дій [7, с. 151].

Л. В. Карабут вважає, що зазначені вище автори припустилися логічної помилки, визначаючи ознаки кримінальної процесуальної діяльності: «у широкому розумінні» – дії вчиняються у встановленому законом порядку; «у вузькому розумінні» – конкретні процесуальні дії, що вчиняються у певному порядку. Авторка вважає, що у випадку, коли йдеться про розуміння діяльності в широкому сенсі, дії також вчиняються послідовно і вони також є конкретними. А у разі, якщо діяльність розуміють у вузькому сенсі, дії так само вчиняють у встановленому законом порядку [6, с. 19].

З позицією Л. В. Карабут не можна повністю погодитися. У принципі Н. В. Глинська і В. С. Зеленецький просто відобразили реальний стан речей, який існує в кримінальному процесі. До речі, і визначення останнього, як було показано вище, надаються переважно через поняття «діяльність», яка, на нашу думку, саме і відображає це поняття в «широкому розумінні». Але ж і діяльність окремих учасників кримінального провадження теж існує реально і складається з окремих дій і рішень, спрямованих на реалізацію окремих норм кримінального процесуального права.

Якщо розглядати поняття «кримінальна процесуальна діяльність» у широкому і вузькому розумінні, то можна зробити такий висновок. У широкому розумінні це поняття означає реалізацію кримінального процесуального права як правової галузі, а у вузькому розумінні – реалізацію окремих норм процесуального права. Коли йдеться про реалізацію кримінального процесуального права як галузі, то дійсно важко прослідкувати конкретику процесуальної діяльності. Але така конкретика відповідає рівню абстрактності, притаманному для будь-якого явища, яке аналізується на високому рівні узагальнення. Отже, не вбачається логічної помилки у визначенні поняття «кримінальна процесуальна діяльність» у широкому і вузькому розумінні, наданому Н. В. Глинською та В. С. Зеленецьким.

До того ж вважаємо, що такий науковий висновок учених відіграє для нашого дослідження певну методологічну роль. Так, якщо взяти за основу зазначений вище висновок щодо діяльності окремих учасників кримінального процесу (у «вузькому розумінні»), то слухним буде висновок і про те, що діяльність окремих учасників може «розпадатися» на ще менші елементи – діяльність з дотримання норм кримінального процесуального права, діяльність з виконання цих норм, діяльність з їх використання, а суб'єктів, наділених владними повноваженнями, – діяльність із застосування норм.

Викладений вище підхід до розмежування окремих «діяльностей» з реалізації норм кримінального процесуального права узгоджується з концепцією, висловленою й обґрунтованою В. С. Зеленецьким, щодо кримінального процесу як упорядкованої ієрархічної системи. Згідно з цією концепцією структура кримінального процесу складається з шести рівнів: «1) процес; 2) стадія; 3) етап; 4) процесуальна дія; 5) елементарний процесуальний акт; 6) “квант” процесуальної дії» [7]. Видається, що за такою самою схемою може бути описана і структура (система) реалізації правового матеріалу того чи іншого ступеня спільності (галузь, підгалузь, інститут, підінститут, норма права, структурні елементи норми права – гіпотеза, диспозиція, санкція). У цій роботі немає потреби в подібному описі, бо це не є її завданням. Достатньо лише зазначити, що «квантом» реалізації норми кримінального процесуального права є реалізація конкретного правового припису, сформульованого у певній частині норми. Загальна ієрархічна структура кримінального процесу (можна погоджуватися з наведеними вище структурними його елементами чи бути прибічником інших точок зору, висловлених у юридичній літературі з цього приводу) більшою чи меншою мірою узгоджується з ієрархічною структурою кримінального процесуального права: галузь, підгалузь, інститут і т. д.

Зрозуміло, що обсяг діяльності суб'єктів, які «ведуть» кримінальний процес, та інших його суб'єктів на різних, так би мовити, рівнях реалізації правового матеріалу є неоднаковим. Якщо компетентні державні службовці по суті відповідають за реалізацію всіх структурних елементів кримінального процесуального права (принаймні тримають під контролем процес реалізації), то інші суб'єкти

(заінтересовані суб'єкти – сторона захисту і потерпілий, а також особи, які сприяють провадженню, – свідки, експерти тощо) можуть брати в провадженні лише епізодичну участь. Звичайно, останні, якщо вони зацікавлені в результаті кримінального провадження, мають можливість передбачати цей результат залежно від результатів своєї діяльності з реалізації норм права, а також діяльності компетентних (уповноважених) суб'єктів.

Для того щоб заінтересовані суб'єкти могли не лише прогнозувати результат кримінального провадження, а й певним чином впливати на нього, законодавець від самого початку провадження (ще зі стадії досудового розслідування – ст. 221 КПК України) наділяє їх правом на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, в яких відображаються факт, зміст та результати реалізації норм кримінального процесуального права всіма суб'єктами провадження.

Викладене дає підставу для таких **висновків**: реалізація норм кримінального процесуального права – це діяльність усіх суб'єктів кримінального процесу з упровадження в життя адресованих їм норм; усі процеси реалізації окремих норм та інших структурних елементів кримінального процесуального права є пов'язаними між собою від початку кримінального провадження до його завершення; структурні елементи діяльності різних суб'єктів, які реалізують норми кримінального процесуального права, є різними за обсягом; кожний із суб'єктів незалежно від того, до якої класифікаційної групи – суб'єктів, які ведуть кримінальне провадження, чи суб'єктів, які є заінтересованими в його результатах, він належить, має можливість здійснювати певну «автономну» діяльність з реалізації норм кримінального процесуального права, а також впливати на таку ж діяльність суб'єктів, які представляють державні інтереси (уповноважених або компетентних суб'єктів).

Перспективи подальших розвідок. Тема, досліджена в цій статті, є доволі об'ємною. Для її повного опрацювання потрібно здійснювати подальше дослідження за такими напрямками: вирішення питання про систему стадій реалізації норм кримінального процесуального права залежно від форми реалізації норм; побудова системи принципів (загальних положень) реалізації норм кримінального процесуального права.

Перелік літератури

1. Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
2. Теорія держави і права: навч. посіб. Суми: ВТД «Унів. кн.», 2005. 536 с.
3. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підручник. Київ: Кондор, 2005. 477 с.
4. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України: підручник. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. 352 с.
5. Лобойко Л. М. Кримінальний процес: підручник. Київ: Істина, 2014. 432 с.
6. Карабут Л. В. Кримінальна процесуальна діяльність: загальні положення: монографія. Луганськ: РВВ Луган. держ. ун-ту внутр. справ, 2014. 420 с.
7. Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні: монографія / за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. Харків: Право, 2010. 400 с.

Транслітерація переліку літератури

1. M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, L. V. Avramenko et al. (2009). *Zahal'na teoriia derzhavy i prava pidruchnyk [General Theory of State and Law]*. M. V. Tsvika, O. V. Petryshyna (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. *Teoriia derzhavy i prava [Theory of State and Law]* (2005). Sumy: VTD «Universytets'ka knyha». [in Ukrainian].
3. Kel'man M. S. (2005). *Zahal'na teoriia derzhavy ta prava: pidruchnyk [General Theory of State and Law]*. Kyiv: Kondor. [in Ukrainian].
4. Udalova L. D. (2007). *Kryminal'nyj protses Ukrainy [Criminal trial of Ukraine]*. Kyiv: Vyd. PALYVODA A. V. [in Ukrainian].
5. Loboiko L. M. (2014). *Kryminal'nyj protses [Criminal trial]*. Kyiv: Istyna. [in Ukrainian].
6. Karabut L. V. (2014). *Kryminal'na protsesual'na diial'nist': zahal'ni polozhennia [Criminal procedural activities: general provisions]*. Luhans'k: RVV Luhans'koho derzhavnogo un-tu vnutr. sprav. [in Ukrainian].
7. Yu. V. Baulin, V. I. Borysov, L. V. Dorosh, V. S. Zelenets'kyj et al. (2010). *Problemy zabezpechennia efektyvnosti diial'nosti orhaniv kryminal'noho peresliduvannia v Ukraini [Problems of insuring the effectiveness of the criminal prosecution authorities in Ukraine]*. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

Касапоглу С. О. Щодо поняття і структури реалізації норм кримінального процесуального права

У статті розглянуто проблемні питання визначення поняття та структури реалізації норм кримінального процесуального права. Зроблено висновки про те, що реалізацією цих норм є діяльність усіх суб'єктів кримінального процесу з упродовження в життя адресованих їм норм, а також, що структурні елементи діяльності різних суб'єктів, які реалізують норми кримінального процесуального права, є різними за обсягом.

Ключові слова: норма права, кримінальне процесуальне право, реалізація норм, структура.

Касапоглу С. А. О понятии и структуре реализации норм уголовного процессуального права

В статье рассмотрены проблемные вопросы определения понятия и структуры реализации норм уголовного процессуального права. Сделаны выводы о том, что реализацией этих норм является деятельность всех субъектов уголовного процесса по внедрению в жизнь адресованных им норм, а также, что структурные элементы деятельности различных субъектов, реализующих нормы уголовного процессуального права, различны по объему.

Ключевые слова: норма права, уголовное процессуальное право, реализация норм, структура.

Kasapoglu S. O. On the definition and structure of realization of the criminal procedure standards

The article considers the issues of definition and structures of the realization of criminal procedure standards. It is concluded the realization of these standards is the activities of actualization of the criminal procedure standards by all subject of criminal, structural elements of activity of the various subjects who realizes the standards of criminal procedural law are different by the volume.

Key words: standard of law, criminal procedural law, realization of standards, structure.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Національного гірничого університету (протокол №7 від 10.02.2017 р.).